

TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞMENİN SİYASAL GELİŞME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

*Prof. Dr. Esat ÇAM**

I. SANAYİLEŞME VE SİYASAL GELİŞME

Sanayileşmenin siyasal gelişme üzerindeki etkileri incelenmek istenildiğinde, konu kaçınılmaz olarak belirli kavramların genişliğine tartışılmasını gerektirmektedir. Ancak biz bu kavram tartışmasına girmeden benimsediğimiz bazı temel tanımlara kısaca değinerek, ağırlığı Türkiye'de sanayileşme süreci ile süreçteki gelişmenin Türk siyasal yaşamı üzerindeki etkilerini 12 Eylül 1980 dönemine kadar inceleyeceğiz. 12 Eylül sonrası ise Türk Siyasal yaşamında taşıdığı büyük önem nedeniyle başlı başına ayrı bir inceleme konusudur.

Bu yolu seçmemizin iki ana nedeni vardır : Bunlardan birincisi; bilinen tartışmaları bir kez daha tekrarlayarak esas konumuzdan uzaklaşmak endişesi, ikincisi ise; ilginç bir görüntüsü olduğuna inandığımız, siyasal gelişme ile sanayileşme arasındaki ilişkilerin Türkiye'deki gelişmesini ayrıntılı bir biçimde aktarma endişesidir.

İktisadî gelişme ile siyasal gelişme arasında yoğun bir etkileşimin olduğu bilinen bir gerçektir ve çoğu kez iktisadî gelişme sanayileşme ile özdeşleştirilmektedir. Bu nedenle sanayileşme sosyal yapıda olduğu gibi siyasal gelişmeyi doğrudan doğruya etkileyecektir. Ekonomik gelişmenin göstergesi olan reel millî gelirdeki uzun dönemli artışlar toplumun diğer kesimlerindeki gelişimden bağımsız değildir. Burada odak noktası olarak karşımıza gelişme

(*) İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı.

kavramı çıkmaktadır. Gelişme en kaba tanımıyla potansiyel olarak mevcut bulunanın fiilen ortaya çıkması süreci olup, toplumsal bütünü oluşturan ögelerin karşılıklı etkileşimini içerir. Ekonomik gelişme aynı zamanda toplumdaki belirli bir üretim, bölüşüm ve tüketim düzeyinden, bir başka düzeye geçişi anlatmaktadır. Çağımız toplumları için bu üst düzey, sanayileşmiş bir iktisadî ilişkiler sistemidir.

Sanayileşmiş toplum örneklerine göz attığımız zaman bunların günümüz az gelişmiş toplumlarından farklı olarak büyük ölçüde "Otonom" bir sermaye ve teknoloji sonucu bugünkü gelişme aşamasına varmış olduklarını görmekteyiz. Oysa ki az gelişmiş ülkelerde genellikle sermaye, teknoloji ve hatta teknik nitelikli işgücü ithal edildiğinden sanayi, toplumla bütünleşecek yerde, bu ögelerin sağlandığı dış kaynaklarla bütünleşmektedir. Bu nedenle toplumda bir "modern", diğer "geleneksel" iki ayrı alt topluluk bulunmakta ve yanyana yaşayan bu iki topluluk arasındaki ilişki çoğu kez kopma noktasına varabilmektedir. Toplum içinde görülen bu ikili benlik görünümünün bütünleşmiş bir yapıya dönüşebilmesi için genellikle modern kesimin bir uzantısı durumunda olan devlet bürokrasisi, öğrenciler, işçiler, sanayiciler ve ordu; toplum üzerindeki yönetimiyle denetleme ve zorlama gücünü arttırmaktadır. Zaman zaman bu durum otoriter rejimlerin yerleşik bir nitelik kazanmalarına yol açmaktadır. Bunun yanısıra iç finansman kaynaklarının yetersizliği nedeniyle dışa bağımlılık ve uluslararası planda millî devletin benimsediği egemenlik prensibine bağlılık sonucu, sanayileşme sürecini besleme olanakları dar sınırlar içinde kalabilmektedir.

Bilindiği gibi, gelişme ve sanayileşme süreçleriyle siyaset arasındaki ilişkileri açıklayan yaklaşımları iki grupta toplayabiliriz: Bunlardan birisi, bu ilişkiyi nedensel olarak açıklayan ve siyasal olayların daha çok temel ekonomik ilişkiler tarafından belirlendiğini öneren "Marksist", diğeri ise ilişkiye nedensel olmaktan çok fonksiyonel bir açıklama getiren, değişimleri topluca gözönüne alan "Gelişmecî" yaklaşımdır.

Geleneksel bir toplum yapısından sanayileşmiş bir toplum yapısına geçişle birlikte siyasal sistem de farklılaşmaya uğrayacaktır. Sanayileşmenin siyasal gelişme üzerinde yaptığı olumlu etki millî devletin oluşması; ekonomik gelişmeyi kolaylaştıran siyasal ortamın

sağlanması; modern sanayi kesiminin giderek hakim olması; kitlenin bütün alanlarda mobilizasyonu ve katılması, son olarak da sosyal adalet ilkeleri çerçevesinde kişiler ve gruplar arasında kaynakların bölüşümünü gerçekleştirmek suretiyle devletin etkinliğini sağlama niteliklerine dayanmaktadır.

Kuşkusuz, sanayileşme ile toplumda oluşan ideolojilerin çeşitliliği artarak varolan liberal ideolojinin karşısı olan sosyalist ideoloji karşısında bulur. Bu, sosyalist ideoloji sanayileşme sürecinin ortaya çıkardığı işçi zümresinin benimsediği bir ideolojidir.

Sanayileşme ile birlikte kentleşme, okur-yazarlık, iş bölümü ve ihtisaslaşma, haberleşme araçlarının yaygınlaşması ve toplumsal hareketlilik artar. İktidar, grupların örgütleri arasında yarışma konusu olmaktadır, siyasal bilgi ve ilgi mahalli düzeyden ulusal düzeye çıkmakta ve toplum çatışmacı bir görünüm kazanmaktadır. Ancak bu çatışma genel olarak sisteme karşı değildir; sistem içi ve sistemi güçlendirici bir nitelik taşır.

Sanayileşmenin sosyo-ekonomik yapısal faktörlerin bir ürünü olan siyasal davranışta farklılaşmalar yönünden de oynadığı rol açıktır. Geleneksel ve modern kesim arasındaki farklılaşma yanında daha ileri aşamalarda, sanayi toplumunun kendi içindeki farklılaşmalar nedeniyle yeni birtakım siyasal davranış biçimlerinin ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Sanayileşme grup düzeyinde örgütlenme olgusuna kaynak olduğu gibi kapalı ekonomik ilişkilerin sonucu olan bölgesel ilgi de sanayileşmeye paralel olarak kaçınılmaz olarak bir ulusal ilgi ve ulusal siyasal bilinçlenmeye dönüşür. Demokratik bir sistem içinde iktidarın kendi çıkarlarıyla olan ilişkisinin bilincinde olacak ya da bu bilince ulaşacak kişiler, siyasal iktidara taleplerini ileterek bu taleplerin karşılanmasını isterler. Bunun yanısıra örgütlenmiş gruplar halinde karar alma sürecini yakından izleyerek, kendi çıkarları doğrultusunda etkileme yollarını ararlar. Bu yönde çaba harcarken, ortak çıkarlara sahip kişiler olarak örgütlenmenin kendilerine güç kazandırdığını ve iktidarı etkileme olasılığını arttırdığını somut bir şekilde görürler.

Toplumsal düzeyde ise sanayileşme, siyasal kültürü, siyasal sosyalizasyonu ve dolayısıyla toplumdaki siyasal yapı ve kurumları et-

kileyerek değişimlere yol açar. Sanayileşme ile birlikte siyasal hareketlilik artacak, ihtisaslaşma ve şehirleşme olguları yoğunluk kazanacaktır. Ayrıca sanayileşmenin getirdiği yeni siyasal grupların zorlaması sonucunda siyasal hareketlilik ve bununla birlikte muhtemelen siyasal katılma artacaktır.

Siyasal gelişmeyi ekonomik gelişmenin siyasal ön koşulu ve aynı zamanda sanayi toplumlarına has bir özellik olarak belirten L.W. Pye'a katıldığımızı belirterek, Türkiye'de sanayileşme sürecine eğilelim.

II. TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME

Osmanlı İmparatorluğu sanayinin geri kalmışlığının en büyük nedeni, Türkiye'nin dünya ekonomisinde gelişmiş ülkelerin ham madde ihtiyaçlarını karşılayan bir statüye oturtulmuş olması idi. Aldıkları hammaddeyi işleyerek tekrar Türkiye'ye satmaları mekanizması sonucu Osmanlı sanayii giderek yok olmuştur. Bu nedenle, Cumhuriyet dönemi sanayileşme yönünden ise hemen hemen başlangıç noktasından başlamıştır.

Cumhuriyet döneminin ilk ekonomik ve sınai politikası yabancı sermaye karşısında yerli sermayenin korunması ve sanayileşmenin özel sektöre bırakılması yönünden ortaya çıkmıştır. On yıla yakın bir uygulama sonucu bu politikayla sanayileşmenin harekete geçirilemeyeceği anlaşılmıştır. Alt yapı yatırımlarını gerçekleştirecek ve özel girişimin gelişmesine olanak verecek bir ortamın hazırlanması yolunda devletin yapıcı bir rol oynaması kaçınılmaz olmuştur. Devletin bu sanayileşmede önderlik ve yol göstericiliği yüklenmesini nedenleyen diğer faktörler ise şunlardır :

— 1929 dünya ekonomik krizi, sonucu fiyatların düşmesiyle Türkiye'nin tarım ürünlerine dayalı ihracat gelirleri azalması sanayileşme sorunu önem kazanmıştır.

— Güne 1929 krizi sonucu batı ülkelerinde alınan önlemler dizisi devletin ekonomiye olumlu biçimde müdahale edebileceğini Türk yöneticilerine göstermiştir.

— Dünya bunalımı sonucu kapitalist gelişme yöntemlerinin aksayan yönleri karşısında plânlı bir biçimde sanayileşme sürecine gir-

me girişimleri kısa bir dönemde disiplin içinde sanayileşme olgusu karşısında duyulan ilgi yeni bir deneyimin gerektiği yolunda bazı görüşlerin tohumlarını atmıştır. Hazırlanan sanayi plânlarının özellikle birincisinde bu ilginin somut örneklerine rastlamak mümkündür.

1923-32 dönemi içinde temel sanayiye yönelmesi beklenen özel girişimin hiç de bu yönde bir eğilim göstermemesi ve yalnız tüketim mallarına yatırım yapması sonucunda ülkenin sanayileşmesinin harekete geçirilememesi karşısında umutlar devlet girişimine bağlanmıştır.

Devlet girişimciliği, özel girişimin ihtiyacı olan alt yapı yatırımlarına yönelmiş, kendi açtığı sanayi birimleri ile dışsal ekonomiler yaratmış, sermaye birikimini hızlandırmış kamu fonlarını teknik bilgilerin üretilmesinde kullanmıştır. Kısaca özel girişimin hiç bir zaman yapmadığı, yapmayacağı faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Sanayi ve inşaatın milli gelir içindeki payı % 10'dan % 16'ya çıkmışsa da, nüfusun % 80'i tarımda çalışmakta devam etmiştir. 1913-1915 Sanayi Sayımından alınan sonuçlara göre, toplam 282 işyerinde 13.485 işçi çalışmakta ve bunu yarısı dokuma ile ilgili faaliyetlerde yer almaktadır. 1932 yılına geldiğimizde sayısı 1.473'e çıkan işyerlerinin % 44'ünün tarım ve hayvan ürünleriyle, % 23'ünün ise dokuma ile ilgili olduğunu görmekteyiz ki; bütün bunlar bize sanayinin ne oranda tüketime dönük olduğu konusunda çok açık fikir vermektedir .

Savaş yılları iktisadî bakımdan büyük bir sıkıntı olmuş, savaş sonrası bunalımlarının giderilmesi ve dış yardımın artması ile Türk ekonomisi dinamik bir döneme girmiştir. Marshall plânının etkisiyle dış kaynaklara dayalı bir kalkınma stratejisi benimsenmiş, devletin özel girişimlere destek olmasına rağmen yatırımlar tüketim mallarına yönelmekte devam etmiş, dokuma, giyim eşyası ve gıda sanayileri gibi bazı sanayi dalları daha büyük ölçülerdeki birimlerde toplanmıştır. Bu dönemde, milli gelir içinde sanayinin payına baktığımızda belirgin bir değişim olmadığını görmekteyiz. Yani hızlı sanayileşme amaçlarına rağmen aslında 1939 - 1950 dönemi, alt yapı gerçekleşmekle beraber bir sanayi atılımının yapıldığı dönem değildir. Ancak 1927 den başlayıp 1960'lara kadar giden bir trend izlediğimizde 1958 de hızlanmak üzere sanayi ve hizmetler kesimi-

niñ artan, tarımın ise azalan bir eğilim gösterdiğini söyleyebiliriz. 1932 de 1.473 olan işyerleri sayısı, 1950 de 2.618'e çıkmıştır.

Savaş soması sıkıntılarının giderilmesi ve dış yardımın artması ile Türk ekonomisi dinamik bir döneme girmiş ve 1950 - 1960 döneminin ilk yıllarında yatırımların ve tarımsal üretimin hızla artışı büyük ölçüde dış yardımlarla karşılanmıştır. Ancak 1958 den sonra enflasyon ve dış ödemeler açığı nedeniyle alman dış baskılı istikrar önlemleri etkisiyle bir durgunluk dönemi başlamıştır.

Demokrat Parti, iktisadî yaşamda özel teşebbüs ve sermayenin faaliyetlerini temel alan bir sanayileşme politikası izlemiştir. Bu dönemin belirgin özellikleri arasında kalkınmanın dış kaynaklara (ABD yardımı) bağlanmasını görüyoruz. Amerikan yardımının ne şekilde kullanıldığına baktığımızda bunun çok küçük bir kısmının sanayie aktarıldığı anlaşılmaktadır.

**Türkiye'ye Yapılan Amerikan Yardım
(1949 - 60) (Milyon \$)**

Amerikan Malî yılı	Hibe	Kredi	Şarta bağlı	Teknik yardım	DLF	PL 480	Toplam
1949	1.2	38.0	9.8	—	—	—	49.0
1950	16.1	35.8	7.5	2.2	—	—	61.6
1952	58.8	11.2	—	1.0	—	—	71.0
1955	55.0	20.0	—	0.6	—	26.6	102.2
1958	70.0	—	—	4.9	10.0	52.0	136.9
1960	80.0	—	—	4.0	—	35.0	119.0
1949-1960 Dönemi Toplamı	629.3	155.0	17.3	29.1	47.5	232.2	1110.4

Amerikan yardımından dolaylı olarak en çok yararlanan kesim tarım olmuştur. Bu da, uluslararası iktisadî işbölümü içinde Türkiye'nin yerinin daha çok tarımsal bir ülke olarak benimsenmiş olmasıdır.

Ayrıca 1950 döneminden önce yapılan davetlere istekli olmayan yabancı sermaye de, bu dönemde kendisine kârını transfer etme hakkının tanınması üzerine, daha istekli olmuştur.

Yıllara Göre Yabancı Sermaye Girişi

Yıllar	(Milyon \$)
1975	15.1
1976	8.9
1977	9.2
1978	11.7
1979	6.4
1980	97.0
1981	336.9
1982	172.6
1983 (8 ay)	71.5

Kaynak : D.P.T. Yabancı Sermaye Dairesi.

Yabancı sermaye en çok gıda ve tarım makinalı yapıma ilgi duymuştur. İlki doğrudan tüketime yönelik olduğundan kısa sürede kâr sağlama olanağı yaratırken diğeri de tarım kesimine verilen önem nedeniyle böyle bir durum göstermektedir. Yabancı sermaye ileri teknoloji, büyük sermaye ve teknik bilgi gerektiren alanlara pek itibar etmemiştir.

1950-1960 arasında kesintisiz iktidar olan Demokrat Parti döneminde ekonominin plansızlık nedeniyle içine düştüğü çıkmazlar görüldükten sonra, planlı bir kalkınma kararına gidilmiştir. Ekonomide meydana gelebilecek dar boğazları önleme amacıyla, özel girişimin planda gerçekleştirmesi gereken yatırımları gerçekleştiremediği durumlarda, devletin bu yatırımları gerçekleştirmesi önerilmiş ve prensip olarak karma ekonomi ilkesi benimsenmiştir. 1960 yılından itibaren ekonomik kalkınma 1963, 1968 ve 1973 yıllarında başlayan, beşer yıllık yol gösterici üç planla düzenlenmiştir.

Bu planlar çerçevesinde, ekonomideki sektörlerin yıllık büyüme hızlarına baktığımızda, sanayinin en hızlı gelişen kesim olduğu görülmektedir.

TABLO 1

**Plânlı Kalkınma Dönemleri İtibariyle Büyüme Oranları % Artış
(1968 Faktör Fiyatlarıyla)**

	I. Plan ortalaması (1963-1967)	II. Plan ortalaması (1968-1972)	III. Plan ortalaması (1973-1977)	1978 ortalaması	IV. Plan ortalaması (1979-1983)
1. Tarım					
a. Hedef	4.2	4.1	4.6	4.1	5.3
b. Gerçekleşme	3.1	3.5	3.5	2.4	2.2
2. Sanayi					
a. Hedef	12.3	12.0	11.2	8.0	9.9
b. Gerçekleşme	10.8	7.8	9.8	3.7	1.7
3. Hizmetler					
b. Gerçekleşme	7.3	7.9	7.9	4.1	2.5
4. GSMH					
a. Hedef	7.0	7.0	7.9	6.1	8.0
b. Gerçekleşme	6.6	7.1	6.5	3.0	2.0

Kaynak : Sanayi ve Ticaret Odaları Birliği (1984).

Sanayi kesimi içinde imalât sanayinin, imalât sanayii içinde de tüketim mallarının payı, bu dönem içinde hızla artmıştır.

Sanayi Sektörünün Bileşimi (% Dağılımı)

	1962	1967	1972
Madencilik	3.1	3.6	3.7
İmalat Sanayi	94.4	93.3	93.1
Enerji	2.5	3.1	3.2
TOPLAM	100.0	100.0	100.0

(*) Gerçekleşme tahmini.

İmalat Sanayinin Bilesimi 1962, 1967, 1972 (%)

	1962	1967	1972
Tüketim Malları	62.3	52.9	46.6
Ara Malları	27.8	35.4	39.4
Yatırım Malları	9.9	11.7	14.0

(*) Gerçekleşme tahmini.

(**) Madeni eşya + makine imalat + tarım alet ve makineleri + elektrik makineleri ve elektronik + taşıt araçları.

İmalat sanayii işyerlerinin sanayi kollarına göre dağılımını incelediğimizde gıda ve giyim sanayiinde hızlı bir artış olduğu sonucuna varmaktayız. Bu da bizi, 1970'lere kadar sanayi üretiminin, tüketime dönük olma niteliğini bütün çabalara rağmen yitirmediği sonucuna götürmektedir. Yine bu dönem için Türkiye'nin dünya ticaretindeki payına baktığımızda düşen bir oran görmekteyiz. 1938 den 1955'e kadar dünya ithalatı içinde % 0,30-50 arasında bir paya sahipken, bu oran 1970 de ithalat için % 29'a düşmüştür. Bu, Türkiye'de 1950'lerde altın devrini yaşayan ticarî kârların sermaye birikimine olan katkısı için iyi bir göstergedir.

1970'lerden sonraki gelişmede Gayri Safi Milli Hasılının artışı ilgi çekmektedir. Nitekim büyüme hızı 1973 de % 5.5 iken, 1975 de % 7.4 olmuştur. Büyüme hızlarını kesimlere göre tabloyla gösterebiliriz :

	1973	1975
Tarım	% 10.5	% 3.5
Sanayi	12.8	8.1
İmalat Sanayii	13.8	7.7
Ticaret	11.5	12.0
İnşaat	9.9	7.7

Tablodan anlaşılacağı gibi Gayri Safi Milli Hasıla içinde de sanayi kesiminin payı giderek büyümektedir.

GSYİM Sektörel Dağılımı
(1968 faktör fiyatlarıyla - % olarak)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1963	38.1	15.6	46.3
1968	39.7	20.2	49.3
1973	24.0	22.4	53.6
1978	22.7	24.1	53.2
1982	22.2	25.6	52.2

Kaynak : Maliye Bakanlığı, 1983 yıllık ekonomik rapor.

— GSMH dan büyük payı alan tüketim harcamaları dönem içinde azalmaktadır.

— Tüketim harcamaları içinde kamu kesiminin payı artmaktadır.

— Yatırımların GSMH ya oranı artmaktadır.

Kamu Harcamaları GSMH İçindeki Payı

Yıllar	Cari harc.	Yat. harc.	Serm. teşk. ve transfer harc.	Toplam
1960	0.0783	0.0498	0.0499	0.1780
1965	0.1104	0.0504	0.0792	0.2400
1970	0.1219	0.0609	0.1382	0.3210
1975	0.1071	0.0484	0.0995	0.2550
1978	0.1130	0.0596	0.1414	0.3140
1980	0.0950	0.0300	0.1250	0.2500

Arttığını belirttiğimiz yatırımların hangi sektörler arasında ne oranda bölüştüğünü incelediğimiz de konuttan sonra en büyük payı imalat sanayinin aldığını (II. Plan döneminde % 25 ile) bunu Ulaştırma ve Tarımın takip ettiğini söyleyebiliriz. Ancak tarım kesiminde gerçekleşen yatırımlar her iki plan döneminde de öngörüle-

nin altında, buna karşılık konut, imalat sanayii ve ulaştırma kesimleri öngörülenin üstünde bir gerçekleşme göstermiştir.

Sanayi kesimindeki istihdam da ilginç bir görüntüyle artmaktadır. Planlı dönemde yurtiçi sivil istihdama baktığımızda tarım dışı kesimlerde çalışanların en büyük grubunun sanayie ait olduğunu görmekteyiz. Bunu hizmetler kesimi takip etmektedir.

Sektörlere Göre Sivil İstihdam
(15 yaşı sonrası, kadın - erkek, 1000 kişi)

	1981	%	1982	%	1983	%
Tarım	9.515	61.89	9.481	61.34	9.451	60.61
Sanayi	1.822	11.86	1.851	11.98	1.893	12.14
Ticaret	659	4.27	672	4.34	687	4.41
İmalat	582	3.79	584	3.78	591	3.79
Hizmetler	2.032	13.22	2.098	13.57	2.184	14.01
Bilinmeyen	273	1.78	273	1.77	273	1.75
Haberleşme	491	3.19	497	3.22	513	3.29
TOPLAM	15.368	100.0	15.456	100.0	15.592	100.0

Kaynak : Maliye Bakanlığı yıllık raporu, 1983.

Sanayileşme ile ilgili açıklamaların ışığında ülkemizdeki sanayileşmenin siyasal sonuçlarına değinebiliriz.

III. SANAYİLEŞMENİN SİYASAL SONUÇLARI

Bir önceki bölümden açıkça görülebileceği gibi Türkiye'de sanayileşme sürecinin başlangıcı esas olarak II. Dünya Savaşı sonrasıdır ki, aynı dönem kentleşmenin ve siyasal rejim bakımından da başladığı dönemdedir.

Nüfusu 100.000'i aşan yerleşme merkezlerini "büyük kent" olarak nitelendirecek olursak 1927-70 yılları arasında büyük şehir sayısının, özellikle 1950'lerden sonra, hızlı artma gösterdiği görülmektedir.

Bölgelere Göre Kentleşme Oranı - 1980 (%)

Karadeniz Kıyısı	28.1
Marmara ve Ege Kıyıları	49.2
Trakya	56.2
Akdeniz Kıyısı	48.7
Batı Anadolu	40.6
İç Anadolu	47.4
Güneydoğu Anadolu	49.9
Doğu Anadolu	33.8

Kaynak : D.İ.E. Genel Nüfus Sayımı, 1980.

1965 yılında Türkiye'nin büyük kentlerindeki sanayileşme ve şehisleme idekslerine bakarak sanayileşmenin kentleşmeyi ne denli etkilediğini daha somut bir şekilde görebiliriz.

1965 Yılında Türkiye'nin Büyük Şehirlerindeki Sanayileşme
(1950 = 100)

İller	İşçi Sayısı İndeksi	Şehirleşme İndeksi
İstanbul	240	178
Ankara	446	313
İzmir	139	174
Adana	179	246
Bursa	154	205
Eskişehir	170	194
Gaziantep	115	220
Konya	242	245
Kayseri	155	194

Sanayileşmenin siyasal sonuçlarını iki başlık altında toplamak olasıdır. Bunlardan birincisi "Siyasal Örgütlenme" ve ikincisi de "Siyasal Davranış" olacaktır.

A. Siyasal Örgütlenme

Siyasal örgütlenmeyi, siyasal partiler ve işçi sendikaları başlıkları altında özlü biçimde ele alacağız.

1 — *Siyasal Partiler*

1923 senesinde Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman siyasal sisteme yön ve biçim veren bir "Tek Parti" bulunuyordu : Cumhuriyet Halk Partisi. Bu parti çok partili hayata geçene kadar, yani 1923-46 arası Türk siyasal hayatının tek arenası oldu. Bugün soğukkanlı bir analizle geriye baktığımız zaman Cumhuriyet Halk Partisinin, totaliter bir tek parti olmaktan çok, demokrasinin koşullarını hazırlamaya çabalayan "iyi niyetli" bir tek parti olduğunu söylememiz gerekir. Zaten Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu olan ve sömürgeciliğe karşı ilk antiemperyalist savaşı kazanarak modern Türk devletinin temellerini atan Mustafa Kemal'in kurmuş olduğu bu parti esas olarak toplumsal değişme ve ekonomik kalkınmayı, kurumsal bazı reformlarla sağlamaya çalışmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi ve Mustafa Kemal, karma ekonomi içinde devletçiliğe ağırlık vererek ekonomik gelişmeye temel olacak alt yapı yatırımlarına öncelik vermişti.

Mustafa Kemal'in ve Cumhuriyet Halk Partisinin çok partili bir rejim konusundaki iyi niyetlerine somut bir örnek olarak, iki kez başka partiler kurulmasını teşvik ettiklerini, ancak kurulan bu partilerin Cumhuriyet Halk Partisine bir rakip ya da bir alternatif olamadan kendi kendilerine kapatma kararı aldıklarını gösterebiliriz.

1946 yılında bir yandan sanayileşme ve sanayileşmiş batı demokrasileriyle iktisadi ilişkiler artarken öte yandan yeni bir siyasal partiler ve seçim kanunuyla Türkiye Cumhuriyetinin çok partili hayata geçtiğini görüyoruz.

Kurulan çok sayıdaki siyasal partiden bir tanesi, Demokrat Parti büyük bir gelişme göstererek 1950 yılında iktidara geldi ve kansız bir askeri darbeyle devrildiği 1960 yılına kadar yapılan tüm seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisini geçmeyi başardı. O dönemde Türkiye'de seçim sistemi çoğunluk sistemi olduğundan, DP ve CHP dışındaki partilerin pek seçim şansı olamıyordu.

Demokrat Parti'nin kurucuları, Cumhuriyet Halk Partisi içinde siyirilmiş ve 1946 da partinin o günkü yöneticileriyle anlaşmazlığa düşmüş eski Halk Partililerdi. Ancak Demokrat Parti, ister istemez bürokrasiye sahip çıkmak zorunda kalmış olan CHP karşısında, halkın yönetime sahip çıkma özlemlerini dile getirmiş ve bu özlemlere sahip çıkarak kendine iktidar yolunu açmıştı. Ancak DP'nin dine taviz verme ve liberal politikası, CHP'nin ise karma ekonomi anlayışı dışında aralarında pek temel görüş ayrılıkları yoktu.

1950-1960 arasında bir önceki bölümde gördüğümüz ve bir sonraki ayırında göreceğimiz gibi, sanayileşme süreci hızlanmış, buna bağlı olarak önemli bir sendikalı işçi kitlesi ortaya çıkmıştı. Bu kitle Türk siyasal hayatma ağırlığım duyurmaya başlamıştı. Gene bu arada hızlı kentleşme, halledihnesi gerekli büyük sorunlar (istihdam, konut v.s.) ortaya çıkarmıştı.

1960 devrimini izleyen dönemde ilginç gelişmeler oldu. Çoğunluk sistemini terkederken, nisbî temsil sistemini getiren yeni seçim kanunu siyasal parti sayısını hızla arttırırken artıkların değerlendirilmesinde kullanılan ulusal artık yöntemi de en küçük partilerin bile parlamentoda temsil edilmelerine olanak vermiştir.

Kurucu Meclisin hazırladığı 1961 anayasası sosyal hukuk devleti anlayışını benimsemiş siyasal hayat için özgürlükçü bir çerçeve çizmiştir. Bu özgürlük ortamında çeşitli siyasal eğilimler belirginleşmeye başlamıştır. Sağ ve sol örgütlenme ve meşruluk kazanma olanağını elde etmiştir. Aydın kitlenin ve öğrencilerin bir kısmından sola çıkma eğilimi önem kazanmıştır. Türkiye'de ilk kez sosyalist bir işçi partisinin kurulması ve onbeş temsilciyle parlamentoya girmesi bu döneme rastlar. 1960 Devriminin kapattığı Demokrat Parti'nin mirası genel olarak, yeni kurulan muhafazakâr parti olan, Adalet Partisi tarafından devralındı. Bu arada kurulan pek çok siyasi parti de bu mirastan paylarını aldılar. Bu partilerin bir kısmı zayıf bir şekilde de olsa yaşamaktayken, bir kısmı tüm olarak ortadan kaybolmuşlardır. Ancak en büyük değişme 1965 den sonra Cumhuriyet Halk Partisinde oldu ve bürokrasinin eski siyasal örgütü sanayileşme sürecine paralel olarak hızlı bir değişme sürecine girerek, sosyal demokrat bir parti niteliğini kazandı ve 1973 den itibaren, Türkiye Cumhuriyeti çok partili hayata girdi gireli toplayamadığı kit-

leri sandık başına götürerek parlamentoda en fazla sayıda temsilcisi olan parti duruma girdi.

1973 seçimlerinde 1965 sonrasında gözlenen hızlı sanayileşme bir noktada "Kapitalistleşmeye" dönüşünce, bu ilişkilere ayak uyduramayan taşra esnafı ve küçük sanayiciler halkın din duygularına da seslenebilen Millî Selâmet Partisine kaymıştır.

AP'nin DP'nin mirasçısı olarak çektiği eski DP'li oyların bir kısmı ayrı bir partiye dönüşmüştür. (Demokratik Parti). Bu durum, geçici olarak, 1973 seçimleri sonucu sağ oyların bölünmesine neden olmuştur.

Günümüzde Türkiye'de sanayileşme süreci devam ederken siyasal partilerdeki kristalizasyonun ilerde daha da belirgin bir hale geleceğini bekleyebiliriz. Şimdi de kısaca Türkiye'de sanayileşmeye paralel olarak sendikacılık hareketinin gösterdiği gelişmeye göz atalım.

2 — İşçi Sendikaları

Tek partili dönem (1923-1946) Sendikacılığın gelişmesine elverişli bir dönem olmamıştır.

Bu dönemde çıkartılan 1923 tarihli cemiyetler kanunu smf esasına göre mücadele amacıyla dernek kurulmasını yasaklamaktaydı.

Savaş sonu sendikacılığın desteklenmesi eğilimi güç kazanmış ve bu arada 1946 da kurulan DP'nin GHP'ye yönelttiği muhalefette temel noktalardan biri de sendikal haklar konusu olmuştur.

1950 den itibaren sendikal birlikler (bölgesel) kurulmaya başlanmıştır.

Bu dönem sendikacılığın nitelendiren başlıca özellikler şunlardır :

- Hukuki dayanaklar yetersizdir,
- Maddi ve manevi bakımdan zayıftır,
- Teşkilatlanma bakımından nisbeten başarılıdır,
- Siyasi ve felsefi görüşten yoksun pragmatik sendikacılıktır,
- İşveren henüz örgütlenmemiştir.

Sendikacılık açısından 1961 Anayasası bir dönem noktasıdır. Sosyal hukuk devleti kavramını getiren anayasa, bu kavramın gerçekleşmesini sağlayacak haklar arasında "sendika kurma hakkını" dernek kurma hakkından ayrı olarak düzenlemiştir.

Sendika kurma hakkının yanısıra 1961 Anayasası toplu sözleşme ve grev haklarını da düzenlemiştir.

1963 den beri kurulan işçi sendikaları, 10 yıl içerisinde sayıları 10.000'i bulan toplu iş sözleşmesini imzalamış olduğuna göre, Batı ülkeleriyle karşılaştırıldığında oldukça başarılı bir sendikacılık hareketi ile karşı karşıya bulunduğu söylenebilir.

Türk sendikacılığının temel karakteri; "sosyal sınıfların varlığını kabul eden demokratik düzenin gerektirdiği", "serbestçe kurulan ve işleyen, kimsenin üye olmaya ve olmamaya zorlanmadığı" sendikalar olmalarıdır.

1961-63 Dönemi sendikacılığın hukuksal çerçevesinin düzenlendiği dönemdir.

1964 sonrası çalışanların örgütleri eliyle grup çıkarlarını işveren kitlesi karşısında tartışabildikleri ve çoğunlukla kabul ettirdikleri dönemdir. Aynı dönemde bir yandan işçi sendikaları, diğer yandan örgütlenen işverenler ülkenin ekonomik çıkarlarını kendi grupsal çıkarları ile zaman zaman özdeşleştirerek siyasal karar mekanizmasını daha kolaylıkla etkileyebildikleri bir dönem olmuştur. Böylece her iki kesim de siyasallaşma sürecine daha yoğun olarak girmişlerdir. Bir yandan toplu sözleşme yapma faaliyeti sürerken ülke sorunları hakkında işçi sınıfı görüşleri de dile getirilmeye başlanmıştır.

İşçi Konfederasyonları

Yıllar.	İşçi Konfederasyonları	Artış %
1977	248.44	—
1978	373.40	50.3
1979	522.75	39.9
1980	863.00	65.1

Kaynak : Türk - İş.

İşçi ve İşveren sendikalarının türlerine göre dağılımı

A. İşçi sendikası

B. İşveren sendikası

Sendika türü		1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Toplam	A	746	762	797	803	879	—	762	743
	B	116	109	118	103	120	—	106	108
Federasyon	A	18	15	16	16	16	—	12	10
	B	2	2	2	2	2	—	2	2
İşkolu	A	262	297	313	373	419	—	381	366
	B	56	54	59	48	57	—	40	43
Bölgesel	A	116	181	189	159	176	—	148	147
	B	12	13	14	13	13	—	13	9
Mahalli	A	275	169	175	172	180	—	155	155
	B	40	35	37	39	42	—	45	46
İşyeri	A	75	100	104	83	88	—	66	65
	B	6	5	6	6	6	—	6	8

Kaynak : Çalışma Bakanlığı.

Artış Oranları

Yıllar	İşçi Sayısı	Sendikalı	Sendikalaşma oranı
1963	2.441	295.710	% 12.1
1967	2.716	834.580	% 30.7
1971	3.250	1.200.000	% 36.9

Yukarıdaki tablolardan 1964 sonrasında sendikaların ve sendikalı işçi sayısının hızla arttığı ve 1971 de sendikalı işçi sayısının 1.200.000'e ulaştığı görülmektedir.

Siyasal bakımdan anlamlı bir konfederal bölünme 1967 senesinde meydana gelmiş, Türk - İş'in pragmatik sendikacılık anlayışını eleştiren ve doktriner bir sendikacılığı savunan DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) grevlere yönelik daha aktif bir siyaset izlemeye başlamış ve 1969 seçimlerinde TİP'i (sözünü ettiğimiz sosyalist parti) destekleme kararı almıştır. 1960 sonrasında işçilerin talep ettikleri haklar yönünden giriştikleri eylemlerin (grev, direniş, ve işçi hareketi olarak) arttığı gözlenmektedir.

Grev, greve katılan işçi ve kaybolan işgününün iktisadi faaliyet kolları ve kesimlere göre dağılımı

A. Grev sayısı

B. İşçi sayısı

C. Kaybolan işgünü sayısı

İktisadi faaliyet kolu	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
TOPLAM								
A	22	45	90	105	167	175	190	227
B	12.284	21.046	25.389	32.899	59.889	27.208	39.901	46.216
C	479.857	470.088	1.102.682	1.768.201	5.778.205	1.598.905	2.217.347	5.408.618
Kamu Kesimi								
A	7	22	13	22	29	27	46	30
B	5.179	153.909	5.847	12.701	18.379	3.006	21.857	11.652
C	215.387	256.092	281.048	399.466	1.316.326	153.478	714.425	1.354.594
Özel Kesim								
A	15	23	77	83	138	148	144	197
B	7.105	5.656	19.542	20.198	41.510	24.202	18.044	34.564
C	264.470	213.996	871.834	1.368.735	4.461.879	1.445.427	1.502.922	4.054.024

Kaynak : D.İ.E.

Bu dönemde grev dışındaki mücadele yollarına da başvurulmuştur.

İşçi Sınıfı Hareketleri (1960-70)

Hareket biçimi	Sayısı	Yüzdesi
Grev	539	70.3
İşyeri işgali	45	5.9
Pasif direnme	82	10.76
Miting, yürüyüş	69	9.05
Diğer	14	1.84
Bilinmeyen	13	1.70
	762	100.00

İşçi hareketlerinin yüz üzerinden % 43'ü ücret ve sosyal hak yetersizliği; 5'i işgallere destek, 11'i lokavta karşı, 41'i grev dayanışma gücü, 32'si sarı sendikacılığa karşı devrimci sendikaya geçmek için, 4'ü anti - demokratik iş kanunu ve diğer konulara karşı, 4'ü de siyasal amaçlara yönelik olmuştur.

1960-70 döneminde 47 işçi hareketine karşı polis, 14 işçi hareketine karşı asker ve 29 harekete karşı da hem asker, hem polis kullanılmıştır. Sanayileşme süreci hız kazandıkça ekonomik yaşamdaki bu tür eylemlerin arttığı görülmektedir.

B. Siyasal Davranış

Sanayileşmenin hızlanması, haber alma kaynaklarının bollaması, ulaşım kolaylıkları nedeniyle siyasal bilinçlenme ve buna bağlı olarak siyasal katılma hem tür, hem de yoğunluk açısından artmıştır. Özellikle 1961 yılından sonraki seçimlerde katılma oranında bir düşme görülüyorsa da diğer birçok siyasal katılma türleri (miting, protesto yürüyüşü, grev gibi) yaygınlık kazanmıştır.

Bu hızlı değişim süreci içinde sanayileşme, tarım sektöründen sanayi sektörüne bir iş gücü akımına neden olmaktadır. Ancak, tarımsal bölgelerden şehire göç etmiş olanların tümü sanayie yönelmemektedir. Sanayi sektörü dışında kalan yarı şehirleşmiş köylü

nüfusun siyasal davranışıyla doğrudan ilgilenmemekle beraber sanayileşen köylü nüfusun şehir içindeki yerleşme durumları (gecekondu alanlarında birlikte oturma) nedeniyle davranışlarında bir değişme olmaktadır. Özellikle aynı coğrafi bölgelerden gelmiş olma, "hemşehrilik" ilişkisi, bu etkileşimin temelini oluşturmaktadır. Şehirlerdeki bu hemşehrilik etkileşimi, ayrıca "memleket" ile temaslarda da ortaya çıkmaktadır. Şehire tam entegre olmamış olanların köken bölge, "memleket" ile etkileşimini sürdürmesine olanak sağlamaktadır.

Bu etkileşim sürecinde işçileşme durumunda olanların siyasal düşüncesinde ve davranışında meydana gelen değişmeler, diğer gruplara da görece bir biçimde yansiyabilir. Bu etkileşim süreci işçileşenlerin işçi bilincini kazanmaları üzerinde yavaşlatıcı bir etki de bulunmaktadır.

İşçileşme süreci içinde siyasal davranış bakımından farklı aşamalar ayırdedilebilir. Ancak bu aşamaları açıklamadan önce hemen belirtelim ki Türk işçisi, tüm haklar gibi genel oy hakkını mücadele veren batılı işçilerin aksine bir mücadele vermeden ilericiliği ve değişmeyi benimsemiş olan merkezî iktidar tarafından kendisine sağlanmıştır. Böylece çalışanlar kitlesinin oy verme ve siyasal partilere yönelmede ekonomik çıkarları açısından rasyonel davranış içinde olduğu tartışılabilir. Kaldı ki, Türkiye'nin tüm ekonomik ve toplumsal yapısı içinde sanayileşme ve işçileşme henüz ağırlığı fazla olmayan bir olgudur. Tarımsal nitelik temelde devam etmektedir.

İşçileşme süreci içinde başlangıçta işçi-köylünün, geleneksel bağlılıklar devam ettiğinden, siyasal davranışta (siyasete katılma biçimi ve katılma yönü) fazla bir değişiklik olmamaktadır. Köyden kopmadıklarından alışılmış oy yönelişi şartlanmış bir biçimde devam etmektedir.

İkinci aşamada geleneksel bağlılığı ve şartlanmışlığı ile sanayi işçiliği tecrübesinin yarattığı, çoğu zaman birbiriyle çelişen baskılar sonucunda işçilerin parti tercihinde kararsızlığa düştükleri ve bunun sonucu seçimlere katılmanın azaldığı söylenebilir.

Üçüncü aşamada ise işçinin gelir seviyesinin yükselmesi, konut yerini değiştirmesi kentsel sosyal ilişkilerinin yoğunlaşması sonucunda giderek bilinçlendiği ve işçi bilinçlenmesi doğrultusunda dav-

ranışım biçimlendirdiği görülmektedir. Bu aşamada işçi, siyasal tercihin kendisiyle aynı ekonomik çıkarı paylaşanlarla birlikte benimseyeceği davranışa göre düzenleyecektir. Ancak bu yeni davranış üzerinde de işkolu, işyeri büyüklüğü, sermaye bileşimi, sendikalaşma düzeyi, işçilik süresi, işçilik vasfının farklılaştırıcı etkisi olacaktır.

Türkiyemizde bu bilincin henüz çok küçük bir işçi kesiminde var olduğunu ve ancak bu kesimin sendikası doğrultusunda kendi yararlarını gözeterek siyasal partiyi desteklemeye yöneldikleri görülmektedir. Bu bilincin diğer işçi kesimlerine sirayet ettiği ölçüde siyasal yönelişin ekonomik faktörlere dayanacağı tahmin edilebilir.

Türk sanayileşmesi henüz başlangıç safhasındadır. Sanayileşme sonucu ideolojik ve kültürel değişmeler kararlılık kazanamamış ve toplum katlarında yer etmemiştir. Bu nedenle gerek geleneksel toplum tabakalarında ve gerekse sanayileşmenin ortaya çıkardığı patron ve işçi grupları ilişkilerinde bir kararlılık ve denge sağlanamamıştır. Daha bir süre sanayileşmeye paralel olarak siyasal yaşantımızın çalkantılı bir ortamda gelişeceği söylenebilir. Farklılaşma, müesseseleşme, davranışların rasyonelleşmesi demokrasimizin yarına dönük yüzünü oluşturmaktadır.

Kısaca sanayileşmenin olumlu etkisi, toplum yapısı içindeki siyasal eğilimlerin örgütlenmesi ve bireylerin siyasal sürece bilinçli katılması biçiminde oluşan siyasal gelişme ile somutlaşmaktadır.